

réunion du monde civilisé les différentes nations indigènes de l'Asie, de l'Afrique et de l'Océanie. Ainsi, les anthropologistes et les ethnographes pourront travailler pour leur science sans être obligés de voyager dans des continents lointains.

Je vien d'un pays où l'intérêt pour l'anthropologie morphologique et fonctionnelle des peuples n'est pas si intense qu'en Europe Occidentale et Centrale; mais on peut constater un certain progrès également en Yougoslavie. D'autre côté, nous voyons avec plaisir que les anthropologistes européens et américains montrent toujours plus d'intérêt pour l'origine et les qualités physiques des nations anciennes et nouvelles de la péninsule balkanique, dont la partie méridionale représente le berceau de la civilisation européenne.

Je constate avec plaisir le grand succès du Comité préparatoire de Paris, puis qu'un nombre si élevé d'hommes distingués dans les sciences, auxquels ce Congrès donne une belle occasion de se connaître et d'échanger des idées favorisant le développement de l'anthropologie et de l'archéologie préhistorique, ont répondu à son appel.

De ce succès, je félicite le Comité préparatoire, en premier lieu son président, M. Louis Marin, auquel j'exprime, au nom du Royaume de la Yougoslavie, les sentiments les plus cordiaux.

Živela Francija! — Vive la France!

Dr. Stanku Vurniku. Nagrobni govor direktorja Etnografskega muzeja dr. N. Županića, na pokopališču pri Sv. Križu, dne 24. marca 1932.

»Spremili smo mladega moža na njegovi zadnji zemeljski poti do roba tihe jame, ki ga bo držala v svojem

hladnem naročju, dokler ga ne pokliče angelska tromba k poslednji sodbi.«

»Pol pofi prirodnega človeškega življenja ni prehodil potnik, ki leži tu pred nami v rakvi sklenjenih rok, kot vosek bledih. S težkim srcem je včeraj naš kulturni zgodovinar zabeležil v anale smrti dr. Stanka Vurnika, ki si je tako lepo začrtal program znanstvenega dela za bodočnost, pa ga je objel mrak groba v cvetu let, v najlepši moški dobi.«

»Čebelica si bil, dragi pokojnik, na čelnicah, na panjih naših, neumorno delujoča na poljanah našega narodopisja, tenko poslušajoča melodije naših narodnih pesmi, boreča se z ostrim želom peresa v sferah znanosti, leteča in brneča po višavah slovenske umetnosti in literature.«

»Izgleda da so te vile zavidale za lepe uspehe in Te obtožile pri rojenicah, ki so Ti odmerile prekratko nit življenja in jo prezgodaj prerezale.«

»V Tvoji delavni sobi Ljubljanskega Etnografskega muzeja bo žalovalo po Tebi pero, ki je tako hitro in spretno švigalo po gladini papirja, ko si opisoval življenje Slovencev, njihovo narodno umetnost, zlasti arhitekturo hiš in pesmi melodijo. Pero si bo še često zaželelo Stanka Vurnika, ali Stanka nikjer več ne bo.«

»Bog Ti daj duši lahko!«

Dr. Viktor Novak, Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva (1390—1930). Beograd 1930. Str. LXVII + 931. Naslovna strana Pjera Križanića. Izdanje autorovo. Štampa Državne štamparije.

Pod gornjim naslovom izišla je krajem 1930 godine opširna knjiga, koju je napisao i izdao profesor beogradskog univerziteta g. dr. Viktor Novak. Svako, ko se bavi jugoslovenskom istorijom, a naročito istorijom jugoslovenske misli i narodnog jedin-

stva, obradovao se ove knjige, misleći, da će u njoj naći sva dokumenta, koja govore za jugoslovensko narodno jedinstvo, od najsitnijeg do najkrupnijeg značaja. No, kritičan istoričar i poznavao jugoslovenske istorije, listajući po ovoj knjizi razočarao se, jer u njoj nije našao mnogo važnih dokumenata o jugoslovenskom jedinstvu, koji potiču od ljudi, koji nisu istorije samo studirali i pisali, već i *pravili*. Uvaženi gospodin autor doduše kaže u svojoj »Napomeni« na str. LXVII, da »zbog obimnosti prikupljenog materijala morao je, na najveću žalost, da izostane iz ove »Antologije« još poveći niz misli pojedinih ličnosti, pa i onih istaknutijih«. Ipak sam mišljenja, da je gospodin profesor bez štete za stvar mogao da izostavi — kad već nije hteo, da bude knjiga za dva, tri tabaka opširnija — »misli«, koje su nastale u vrlo čudnovatim prilikama i koje su izneli ljudi od vrlo malenog ili čak nikakvog značaja za ostvarenje jugoslovenske misli, a na njih mesto da stavi dokumenta rada onih, koji su godinama i godinama radili perom, živom rečju i praktičnim radom na ostvarenju jugoslovenskih ideala. Nekoliko tih dokumenata izneću malo niže.

Knjigu je autor posvetio »Pretečama — Vesnicima i Stvaraocima Jugoslavije«, a Nj. Veličanstvo Kralj Aleksandar napisao je za knjigu ove kraljevske reči:

»Proroci i preteče Jugoslavije, njeni mučenici i junaci jesu večita slava i živa moralna snaga velike jugoslovenske misli; kroz njih je nacionalna ideja slobode, ljubavi i jedinstva postala stvarnost, a ugledanjem na njih, ona će biti slavna budućnost.«

Tome sledi pod natpisom »Jugoslovenska Misao« pedeset šest stranica predgovora, a nato »Antologija«, u kojoj je g. dr. V. Novak na 897 stra-

nica skupio 520 misli i dokumenata o jugoslovenskom jedinstvu, počevši sa kraljevskim naslovom bosanskog kralja Stefana Tvrtka od godine 1390 i zaključivši sa govorom kralja Aleksandra, održanom u starome dvoru 12 januara 1930, kao otpozdrav delegaciji Dunavske, Dravske i Drinske banovine. Sva ova građa razdeljena je na sedam poglavja: I Od početka do Ilirizma, II Ilirski preporod, III Od vladike Štrosmajera do početka vladanja kralja Petra Karadorđevića i pojava hrvatskosrpske koalicije, IV Od hrvatskosrpske koalicije do balkanskog rata, V Od balkanskog do svetskog rata, VI svetski rat i VII Posle Ujedinjenja. Na kraju knjige je spisak imena ličnosti, spomenutih u »Antologiji«.

U predgovoru »Jugoslovenska Misao« g. dr. V. Novak prikazuje u veoma kratkim potezima razvoj jugoslovenske misli. Samo u kratko spominje po neke događaje, koji govore u prilog jugoslovenskog narodnog jedinstva, a da nije kod toga kritički obradio bar glavne faze u razvoju jugoslovenske misli. U jednoj opširnoj antologiji, kao što je Novakova, trebala bi da bude uvodna reč, koja bi prikazala prilike u kojima su pojedine misli i dokumenta nastala, kao i posledice, koje su iz njih proizašle. Jedino ovakav uvod u antologiju dao bi knjizi naučni pečat. Kako gospodin profesor toga nije uradio, njegov sastavak »Jugoslovenska Misao« može dobro da služi govornicima na prvodecembarskim proslavama, jer može — kako je sastavak za govornika odlično napisan — da upali srca slušalaca, nikako pak ne može da posluži naučniku u njegovom radu. U tome je najveći nedostak Novakovog dela, da ne govorim o drugim nedostacima sastavka, kao n. pr. da u njemu uopšte ne spominje Trubarovu dobu, ma da priznaje njegovu značajnost za jugoslo-

venstvo time, što ima na str. 8 iz F. Bučarove Povijesti hrvatske protestantske književnosti sledeće:

»Srbi sveštenici Matija Popović i Ivan Maleševac koji su bili pozvani u Urach svedoče u nazočnosti Slovenca Primoža Trubara 1562, da su pismena i prevod u hrvatskim knjigama, štampanim glagoljicom, Novom Zavetu i Katekizmom, kao i u drugim knjigama, dobri i razgovetni.

Na računu, kog su Popović i Maleševac potpisali barunu Ungnadu ćirilicom, nalaze se i pečati obojice sveštenika. Pečat Matije Popovića, kako se vidi na sačuvanoj listini, ima i grb docnije Ilirije: zvezdu sa polumesecom, nad ćirilskim slovima sveštenikovog imena.«

Jedna činjenica, koja vredi, da se jugoslovenski istoričar s njom malo više pozabavi!

Kako sam već gore spomenuo, gospodin profesor je izostavio mnoga dokumenta, koja bi svakako morala doći u ovu Antologiju.

Jedan ovaki dokumenat je diploma, koju je primio god. 1851 Janez Blajvajz od Društva Srbske Slovesnosti u Beogradu. Diploma¹ je pisana ruskom ćirilicom i glasi:

»U vreme srećne vlade njegove svetlosti, gospodara i knjaza srbskog Aleksandra Karadorđevića, postoeće pod pokroviteljstvom njegovim, Društvo Srbske Slovesnosti u glavnom zasjedanju, držanom 3. januara 1851 godine, izabralo e visokoučenog gospodina Jovana Blajvajza, Dra. Medicine i učrednika ekonomičnog lista »Novice«, iz uvaženija njegove revnosti i truda, upotrebljen na umnij i materijalnij razvitak k r a n s k o g k a o g r a n e n a r o d a j u g o s l o v e n s k o g , za svog Korrespondentnog člana, i

dae mu ovu diplomu. — U Beogradu, 24. januara 1851 god. — Aleksa Simić.«

Konstantina Nenadovića knjiga o Karadorđu² iz godine 1884 sadrži jednu veoma zanimljivu sliku, koja predstavlja Đorđa Petrovića — Karadorđa. Iznad njegove glave su u oblacima dva anđela, od kojih jedan nosi u desnoj ruci srpsku krunu, u levoj lavorov venac. Iznad anđela veća je srpska kraljevska kruna, iz koje vire dva traka. Na tracicima su grbovi jugoslovenskih i drugih balkanskih zemalja, koji čine venac oko Karadorđeve slike. S leve strane su grbovi s sledećim natpisima u ćirilici? **Srbska**, Japodska, Rvaška, Dalmašči, Dardans., Rama, Hercegov., Dakska, Ilirska, Racska, Bosna, Raguz — s leve: Bugarska, Miska, Slav. save, Slav. dun., Srem, Trivala, Makedon., Tessalsk., Grčka, Epirska, Albanska, Cars. Srb. Venac se zaključuje Karadorđevim pečatom i stihovima:

»Ti koja mesec mišicom obaraš
I sunce vjeri, otačestvu stvaraš
Primi nam vjenac, o junačka Glavo!
Slobode snago, Srbska roda slavo!«

Iz jugoslovenskog pokreta univerzitetske omladine u početku ovoga veka je gospodin profesor vrlo malo objavio. »Juga«, prvog omladinskog lista, pisanom u strogom jugoslovenskom duhu, ne poznaje.

»Godine 1901 počeo je izlaziti u Beču na slovenačkom jeziku časopis »Jug«. To je bilo prvo izrazito glasilo o slovenskom Jugu, prvi vesnik novoga Ilirizma ili moderno rečeno Jugoslovenstva. Čovek koji se tada iz velikog, carskog Beča javio kao pobor-

¹ Život i dela Velikog Đorđa Petrovića Karadorđa Vrhovnog Vožda, oslobodioca i Vladara Srbije i život njegovi Vojvoda i Junaka. Kao gradivo za Srpsku Istoriju od godine 1804 do 1813 i na dalje. Sabrao, napisao i izdao Konstantin N. Nenadović. U Beču 1884. (2 knjige. Ćir.)

² Bleiweisov Zbornik. Ljubljana 1909. Str. XII.

nik Jugoslovenstva i upravio rukom na Balkan, bio je Slovenac po rodu, Niko Županić, tadašnji đak na Univerzitetu u Beču. Na koricama je zapisan kao glavni i odgovorni urednik, a kad pročitate sedam svezaka ovoga valjano uređenog časopisa, vidimo da je bio pored druga i zemljaka F. Deržanica, i njegov glavni saradnik. Ono što je davalo osobitog polata i smelosti mislima ovoga mladoga Slovenca bila je činjenica koja je njemu silno imponovala i na koju se on ne jedanput poziva: *Jugosloveni žive od Triglava do Olimpa, od Carigrada do Trsta. Na tome prostranstvu, među milijonima Jugoslovena, Srbi i Hrvati (Srbohrvati) jesu žiža njegovih misli i pogleda. Kad bi se zavezao jezik neprijateljima bratske sloge, predviđa on, kako bi »okrog enega kulturnega ognjišča delalo devet milijonov Srbohrvatov«.* O jeziku misli, da »svaki Jugosloven mora da zna srbohrvatski«. O veri, najopasnijem kamenu spoticanja, trudi se da populariše svoje prosto gledište: *brat je mio koje vere bit, svakome je njegova vera »lepa«, a najzad o veri neka raspravljaju bogoslovi u svojim časopisima, u političke listove vera ne spada. Svoju najveću pažnju poklonio je srpskim zemljama, iz srpske istorijske prošlosti crpi pouke za budućnost svega Jugoslovenstva.«³*

»Jug« je donášao članke, u kojima je jugoslovenska misao prikazana na način, zbog kojeg bi mnogi zaslužili, da su primljeni u celini u Antologiju. Mnogo je »Jug« sa svojim člancima uticao na ondašnje jugoslovenske studente u Beču, da su prestali da se međusobno mrze i da je moglo doći do toga, da je ujedinjena jugoslovenska

omladina god. 1903 klicala kralju Petru »Živeo jugoslovenski kralju!« Njegova je i zasluga, da su nekom prilikom god. 1901 jugoslovenski studenti (Srbi, Hrvati, Slovenci i Bugari) izdali proglaš na sve Bugare, Srbe, Hrvate i Slovence, *neka si bratski pruže ruke, da zajedno rade na ostvarenju velike misli jugoslovenskog bratstva i jedinstva.* Proglas su potpisali Boris Boškov (Bugarin), Lazar Dimitrijević (Srbin), I. Mimica (Hrvat) i Niko Županić (Slovenac). Poslat je bio svim većim novinama na slovenskom jugu, u Sloveniji ga je donela tršćanska »Edinost«.

Ni iz knjige »Mazedonien und das türkische Problem« (Beč 1903), u kojoj je Županić sa jugoslovenskog gledišta osvetlio makedonsko i bugarsko pitanje, nema u Antologiji nijednog citata, ni onog, mnogo puta citiranog:

»Ein freies selbstständiges Südslaventum ist die erste Bedingung für das europäische Gleichgewicht und für den Weltfrieden.«

Knjiga je pobudila ogromno zanimanje i o njoj su referisale sve veće novine. Opširno se s njom bavila »Danzers Armeezzeitung«, gde je naročito zatrovano podvučeno, da autor ni jednom rečju ne spominje Austro-Ugarske monarhije, već protiv nje između redova prosto sikče mržnju. Isti austrijski vojnički list odgovorio je na misli, iznešenim u toj knjizi i člankom »Hajd na Kosovski Mitrovicu!« Austrijska je politika mobilizovala naročito žurnalistiku, da potlači ideju i ideologiju jugoslovenskog revolucionara. Čak profesor Vatroslav Jagić dao se upreći u službu te politike. U »Neue Freie Presse« od 1 marta 1903 god. objavio je uvodni članak, u kojem je pokušao, da prividnom naukom i dialektično za-

³ Srpski prevod dr. Draže Pavlovića, kasnijeg predsednika prve jugosl. narodne skupštine izišao je u »Delu« 1903 god. Na originalu i prevodu je Županić potpisan sa pseudonimom K. Gersin.

³ М. Равничар (Милан Митић), О једној десетогодишњини. Београд 1911. Стр. 6—7.

vijenim lingvistično-etnološkim aparatom utaji srpski karakter Kosova i Makedonije i time da opovrgne srpsko pravo do ove zemlje. Jagićev članak izazval je spontane, burne demonstracije jugoslovenske omladine pred njegovim stanom, a Županiću je pridila ovacije.

Autor »Antologije« uopšte nigde ne spominje Županića, a zato puno njih, koji nemaju skoro nikakvih zaslug za jugoslovenski pokret. Čudim se, da gosp. dr. V. Novak, kao naš odličan istoričar ne zna ništa o Županićevom jugoslovenskom radu u Beču, u preratnoj Srbiji i u Jugoslovenskom Odboru.

Gregor Žerjav.

God. 1904 počela je u Ljubljani, u redakciji Gregora Žerjava, da izlazi »Omladina«, glasilo narodno-radikalnog daštva, koju možemo da držimo za naslednika »Juga« i koja isto sadržava jugoslovenske misli, za koje bi se moglo naći mesta u Antologiji. U svom VII godišnjaku (1910) donosi »Omladina« program Saveza jugoslovenskih društava u Pragu, kojega članovi su bili bugarska »Sedjanka«, srpska »Šumadija«, »Hrvat« i »Klub hr-

vatskih tehničara«, slovenačka društva »Adrija«, »Ilirija« i »Klub slovenskih tehnikov«. Program glasi:

»Zveza jugosl. društev je zveza naprednih, idejno in programatično sorodnih bolgarskih, srbskih, hrvatskih in slovenskih društev, ki se zvežejo za realno in praktično delo na polju jugoslovske vzajemnosti. Jugoslov. vzajemnost je etapa v razvoju vseslovskega in vseljidskega kulturnega zblizanja — to pa je mogoče na podlagi edinosti, bratstva in svobode. Zveza je ustanovljena na principu naprednosti, pod katero razumemo principijelno odrekanje karšnekoli nadvlade posameznega človeka, naroda, razreda in spola; popolno toleranco v vprašanih duševne individualnosti vsakega posameznika.

Zveza poudarja potrebo, da se Jugoslovani kulturno in gospodarsko kar najbolj dvignejo. Konstatira, da je za dosego tega namena potrebno skupno kulturno in gospodarsko delo (ne glede na današnje politične spore in formulacije) in jugoslovska vzgoja mladine.

Zveza si nalaga za svojo prvo dolžnost, ustanoviti trdno organizacijo naprednega študentstva in razširiti zanimanja za aktualna dijaška vprašanja, podpirati zvišanje vseobčega duševnega in moralnega nivoja jugoslovskega vprašanja vseh vrst.

Godinu dana kasnije (1911) u Beogradu odigrava se jedna značajna jugoslovenska manifestacija. U Beogradu je tragično preminuo slovenački avijatičar Edvard Rusjan i Srbi su tom prilikom svojim iskrenim saučešćem doprineli jednu jaku jugoslovensku manifestaciju. Niko Županić je pred austrijskim poslanstvom, kad je iznešen kovčeg iz katoličke crkve održao

oprostajni govor, u kojem je između ostalog kazao i ovo:

»Kao što će na dan Strašnog Suda glas trube pozvati u život sve mrtve, tako će jednom srodnost krvi i jezika udružiti rodove i plemena Jugoslovena u silan zbor jednog naroda.«

*

Jedan od vrlo važnih jugoslovenskih istorijskih dokumenata je i tivolska resolucija Jugoslovenske socijalno demokratske stranke iz god. 1909, koja glasi:

»Aneksija Bosne, na Hrvatskem vladajoči sistem, zopet okrepljeni birokratični režim v Avstriji ter trajno vzdrževanje fevdalne oligarhije na Ogrskem dokazujejo neoporečno, da je Avstro-Ogrska kot velesila poskusila krepak sunek v imperialistični smeri. Ta poizkus se opira na stari centralistični absolutizem; socialno in gospodarsko na stari fevdalni organizem z njega carinsko-političnim izstradavanjem množic ter združuje s tem novo kapitalistično izkoriščanje, ki dobiva za Jugoslovane, pridružene monarhiji, značaj eksploatacije. Ta sistem pomenja za široke mase jugoslovanskega ljudstva prolefariziranje in osiromašenje, ovira pa obenem industrijalizacijo.

V kolikor pa izraža porajajoči se imperializem silo dualistične Avstro-Ogrske, postaja hkrati faktor, ki razdira in prevrača. Njegova stebra sta absolutistična metoda v Avstriji in fevdalne razredne vlade na Ogrskem, tako da je v kričnem nasprotju z vsemi zakoni političnega, gospodarskega in socialnega razvoja, da ovira razvojne moči vseh narodov Avstro-Ogrske ter jih goni v najblaznejšo nacionalistično politiko medsebojnega izigravanja in klanja, namesto v skupen boj za svobodo in kulturo.

Vsem narodom skupni interesi, kakor tudi zmagovita napredujoča tendenca vseh narodov Avstro-Ogrske k nacionalni demokraciji, predstavljajo proti absolutizmu in fevdalnemu dualizmu novo politično idejo narodne avtonomije, t. j. preobrazbo Avstro-Ogrske tako, da bo na enotnem gospodarskem ozemlju vsakemu narodu, brez ozira na zgodovinske meje, zajamčena enotnost, samostojnost in samouprava v vseh narodno-kulturnih zadevah.

S stališča tega razvojnega pojmovanja izjavlja jugoslovanska socialna demokracija programatično:

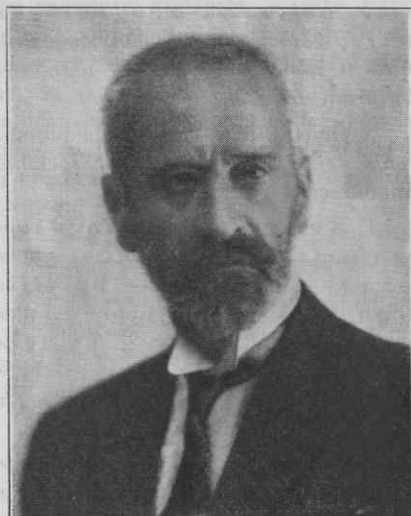
1. Avstro-Ogrski Jugoslovani smatrajo za končni smoter svojega narodno-političnega stremljenja popoln narodno združitev vseh Jugoslovanov ne glede na različnost imena, vere, pisave in dialektov ali jezikov.

2. Kot deli velikega enotnega naroda stremimo, da se konstituiramo kot enoten narod ne glede na vse umetno napravljene državnopravne in politične pregraje, želeči skupno nacionalno avtonomno kulturno življenje kot svobodna enota v popolnoma demokratični konfederaciji narodov.

3. K temu končnemu cilju nas vodi le neumorno delo in boj na podlagi obstoječih političnih razmer in naprav sedanje dualistične Avstro-Ogrske, boj za popolno demokratizacijo vseh narodnih, državnih in političnih institucij. Zlasti je boj za splošno, enako in tajno volilno pravico v Ogrski državni zbor, v hrvatski in bosensko-hercegovski sabor in v vse avstrijske deželne zборе odločilne važnosti. Iz tega razloga izjavlja konfe-

renca, da je treba politični boj za koncentracijo vseh sil v tej smeri in v tem delokrožju smatrati za najvažnejšo nalogo jugoslovanskih socialno demokratskih strank.

Jugoslovani, razcepljeni ne le politično na osem državnih, odnosno upravnih teritorijev, temveč tudi kulturno

Dr. Henrik Tuma.

na štiri dele, nazivajoče se narode, so tako oslabljeni, da le fiktivno žive samostojno življenje, ne da bi imeli v sedanjem položaju potrebnih pogojev za ustvaritev takih kulturnih razmer in pozicij, da bi se mogli kot narod ali narodi povoljno razvijati poleg drugih kulturnih narodov.

Dejstvo je, da so poedini deli Jugoslovanstva vsled politične razcepljenosti, vsled dotik z različnimi tujimi narodi, vsled vplivanja različnih gospodarskih sfer v marsičem diferencirali. Na drugi strani pa je dejstvo, da vse, tekom časa nastale razlike po svoji naravi in po svojem obsegu niso take, da bi opravičevale separatizem posamez-

nih delov in cepitev na štiri narode, osebno je ta separatizem škodljiv, ker noben izmed teh posameznih delov nima moči, da izобрази svoje narodno življenje. Nasprotno pa bi si mogli vsi deli kot ena narodna celota ustvariti vse pogoje narodnega življenja in krepekega kulturnega razvoja v prid sebi in splošni kulturi.

Jug. soc. dem. stranka smatra sedanje jugoslovanske narode le za elemente, ki naj ustvarijo enoten narod in konstafira, da treba v svrhu oživotvoritve te enotnosti smatrenega, skupnega, kulturnega in političnega dela, ne glede na današnje politične formacije in dele. Zlasti smatra potrebnim sporazumljenje o skupnem narodnem jeziku in pravopisu, kot prvem predpogoju popolnega enotnega narodnega življenja Jugoslovanov. To pa je dosegljivo le s sistematično postopno kulturno politiko v vseh delih tega naroda.⁵

Na osnovu ove resolucije sestavljena je resolucija socialno demokratske konferencije Hrvata i Slovenaca, održane u Zagrebu 6 oktobra 1918 god., koje prvu tačku donosi g. dr. V. Novak u svojoj Antologiji na str. 797. Tivolska resolucija je od toliko većeg značaja, što je Jugoslov. soc. dem. stranka od sviju ondašnjih slovenačkih političkih stranaka prva jasno i neustrašivo nastupila sa svojim programskim ciljem: »potpuno ujedinjenje sviju južnih Slovenaca«. Time je posvedočila svoju zrelost u poznavanju nacionalno ekonomskog položaja i ujedno pokazala kako treba narodno gospodarsko pitanje da se rešava.

*

Posle tivolske resolucije od 22 novembra 1909 od velikog je značaja za jugoslovenski pokret među Slovencima

⁵ Demokracija. Socialistična revija. I—1918.

organizacija jugoslovenskih srednješkolarca, koje članove poznaje novija jugoslovenska istorija pod imenom »Preporodaši«, kako su se oni zvali po svom glasilu »Preporod«, koji je postao čuven zbog svojih jugoslovenskih revolucionarnih članaka. I o tom pokretu u Antologiji nema ni traga. Iz prvog programa i pravila spomenute organizacije od 13 januara 1912 god. nas zanimaju pre svega sledeći članovi:

»§ 1. Člani organizacije so samo srednješolci.

§ 16. Organizacija se ustanovi na temelju jugoslovenske narodnosti, polnega demokratizma in svobode duha.

§ 18. Zbližati se hoče z drugim slovanskim, posebno jugoslovenskim dijaštvom in v to svrhu gojiti zanimanje za srbohrvatski jezik, jugoslovenske kulturne, narodnostne in politične razmere in udamačevati srbohrvaško in bolgarsko literaturo med Slovenci.«

Zbor, koji je primio ova pravila vršio se mističkom svečanošću zakletve na revolver. Svi prisutni zakleli su se na vernost do smrti u borbi za jugoslovensku ideju. Najjači impulz dao je ovom đaćkom pokretu Ivan Endliher, koji je skoro posle osnivanja organizacije jugoslovenskih srednješkolarca došao sa Sušaka na ljubljansku gimnaziju. Već u maju 1912 god. nastupa kao govornik na zboru narodno radikalne omladine, gde je između ostalog kazao i ovo:

»Draga braćo Slovenci, svi smo mi jedan narod i taj veliki narod od osamnaest miliona neće umrijeti — samo se svi mi moramo sjediniti u našoj vlastitoj državi; a to neće biti Avstrija, nego sasvim samostalna Jugoslavija! Mi ne tražimo od njih ništa više, nego da nam dadu samo ono, što nam pripada. I kada toga ne bismo

mogli postići milom, istupit ćemo silom. A nećemo se ustavljati u svojim opravdanim težnjama, pa makar trebamo da razbijemo i samu Avstriju!«

Nekoliko meseci iza toga izbio je balkanski rat »in tedaj je završalo po vsej slovanski zemlji in med malim slovanskim narodom je vzplapolal visoko ogenj svetega navdušenja, katerega je netila iskrena želja, da bodi jugoslovensko orožje pobedonosno. Zavedali smo se, da se bo odločila v tem krvavem boju usoda balkanskih Jugoslovanov, zavedali smo se v polni meri veličine in resnosti tega velikega pohoda naših bratov; zato pa tudi ni bilo med Slovenci brezpomembnih, hrupnih demonstracij, ampak na miren, dostojen način, pa zato nič manj odločen, pokazal je slovenski narod svojo bratsko ljubezen do balkanskih Slovanov.«⁶

Novi događaji na Balkanu snažno su uticali na slovenačku omladinu, koja je reorganizirala svoju organizaciju u novu organizaciju jugoslovenskih srednješkolarca sa sledećim pravilima i programom:⁷

a) Namen:

1. Družiti in vzgajati slovensko dijaštvo v ideji jugoslovenskega narodnega ujedinjenja.

b) Program:

3. Organizacija navaja člane, da se uče srbohrvaščine, razširjajo jugoslovensko literaturo in proučujejo jugoslovenske kulturne, narodnostne in politične razmere.

4. Prireja v tem smislu predavanja in debate.

5. Stopa v stike z drugimi jugoslovenskimi srednješkolskimi organizacijami.

⁶ Dr. I. Oražen, Med ranjenimi srbskimi brati. Ljubljana 1913. Str. 5—6.

⁷ Sudski akti Vr. 643/14 ad 53.

6. Spodbuja člane k potovanju po jugoslovanskih zemljah in organizira v ta namen Jugoslovansko počitniško zvezo.

7. Agitira, da telovadijo dijaki pri Sokolu in spoznavajo sokolski program.

8. Za izpolnjevanje in razširjanje naših idej izdaja organizacija glasilo slovenskega dijaštva.

c) Ustroj.

9. V organizacijo lahko stopi vsak dijak, ki je pripravljen širiti ideje jugoslovanstva.

Zbog predvidenih persekucija bio je ovaj program dosta oprezno sastavljen. Tačniji program objašnjavala su predavanja i privatna pisma, gde čitam:

»...Hočemo s kulturnim in političnim ujedinjenjem vseh Jugoslovanov ustaviti propadanje slovenskega, hrvatskega in srbskega življa v Avstriji...«⁸

»Če še ne veš, ima ta organizacija za svoj končni smoter kulturno in politično ujedinjenje vseh Jugoslovanov...«⁹

1 novembra 1912 počeo je da izlazi »Preporod, pokrajinsko glasilo jugoslovenske napredne mladine na Slovenskem«, koji je razvijao odličnu propagandu jugoslovenske misli. U svojoj drugoj godini »Preporod« postaje glasilo jugoslovenskih nacionalista. Posle konfiskacije 12 broja list prestaje sa izlaženjem. Optužnica državnog tužioca u Gracu kaže o tome:

»Organ slovenskog daštva bio je list Preporod, čije pisanje je bilo sistematsko uvjerenje, da je Austro-Ugarska monarhija najgori neprijatelj slovenskog naroda, te propovijedanje po-

trebe, da se taj narod otcijepi i prisajedini Srbiji. Kada je list zbog eminentno veleizdajničke tendencije bio zaplijenjen, osnovala su se dva druga časopisa, i to »Glas Juga« i »Jugoslavija«.

»Preporod« imao je više odličnih dobrotvora, od kojih ću da spominjem samo ondašnjeg ljubljanskog gradonačelnika, današnjeg senatora g. Ivana Hribara, koji je nekoliko stotinki darivao za jugoslovensku nacionalnu akciju i svuda oduševljeno agitirao za list »Preporod«.

U prvom broju »Glasa Juga« od 1 marta 1914 postavlja omladinac Avgust Jenko program lista:

»Zahtevamo zedinjenje sorodnih jugoslovanskih narodnostnih skupin u narod jugoslovanski, politično avtonomen in kulturno sloboden! Tako ukazuje suprema lex — narodova volja! To je glas juga! Naloga revije je razpravljati, kako izvršiti ta najvišji zakon.«

»Glas Juga« bio je centralni organ jugoslovenskih nacionalista, u kojem su saradivali tako Slovenci, kao i Hrvati i Srbi. Izašla su samo dva broja.

Vrlo lepo se odražava jugoslovenska misao u brošuri »Klic od Gospe svete«, koju je povodom petstogodišnjice poslednjeg ustoličenja (18 marta 1914) uoči svetskoga rata napisao omladinac Adolf Ponikvar. Evo nekoliko odlomaka:

»Ko se spominjamo zadnjega ustoličenja koroških vojvod, se predvsem moramo spominjati zgodovinskega razvoja našega naroda, fistih dogodkov naše zgodovine, ki so nas dovedli do tega, da je deželni knez obljudljal slovensko v slovenskem jeziku pravice slovenskemu kmetu, ko je ta že davno

⁸ Iz konfiscirane korespondence. Sud. aktovi 643/14 pr. 10 ad 108.

⁹ Ibidem list 588 ad 313.

ječal v najhujših sponah. In prvi ter glavni vzrok te naše usode je bil, ko smo videli, oni znani skupni greh vseh Jugoslovanov, ki je prinesel vsem isto pokoro, isto usodo — tujčev jarem. Jugoslovanska edinost se je kazala skoro edino v vzajemnih grehih, medsebojnem zabavljanju, sporih in v skupni usodi — sužnosti. Samo dvakrat — v času najhujših narodnih stisk in nadlog se je zavedel Jugoslovan, da leži njegova boljša usoda edinote v edinosti, složnosti vseh jugoslovanskih plemen; to je bilo ob času Ljudevita Posavskega in potem ob času novega veka, ob velikem uporu slovenskih in hrvatskih kmetov. To so tudi skoro edini svetli trenutki slovenske zgodovine. In če se je končal nesrečno Ljudevitov upor in če je bil z Matijem Gubcem, »kmetiskim kraljem«, ves narod kronan z razbeljeno, žarečo železno krono, misel jugoslovanskega edinstva ni izumrla, je ta misel živela dalje in živi še danes.

Preteklo stoletje je prineslo večini naših bratov na Balkanu osvobojenje, rešitev izpod turškega jarma, ki so pod njim zdihovali dolga stoletja. Zadnje dejanje te borbe za svobodo se je odigralo pred našimi očmi v letih 1912-13. V dnu svoje duše smo čutili, da je kri, ki se je prelivala po macedonskih bojiščih in v Traciji ista, ki teče po naših žilah, da se tam doli odločuje usoda naroda, ki mu pripadamo tudi mi. Prišla je tudi preizkušnja: oglasil se je stari satan, zmagal ter zapletel brate v boj. Plačilo, ki ga je za to svoje delo zahteval, je samo nov opomin na bodočnost, nov opomin na slogo, edinost, nov »zglede«, kako naj ne nadaljujemo tudi mi s svojimi stariimi grehi.

Proč s polovičarstvom! Jugoslovane so razdelili tujci, ker je bil in je še to prvi pogoj, da so nas mogli in da nas še morejo izkoriščati. Tujci so nam

ugrabili našo jugoslovansko zavest in s tem nam ugrabili pogoje našega življenja, vse... Tujci nam še sedaj narakujejo, koliko smemo biti Bolgari, koliko Srbi, Hrvati, Slovenci, koliko Avstrijci, koliko Štajerci, Korošci, Kranjci, Dalmatinci...

V nas spi še dovolj sil, v nas je še moč, da vržemo raz sebe tujo skorjo in tuje okove. — Za vse to je treba v prvi vrsti spoznanja, zakaj: »Kdor hodi v temi, ne ve kam gre«, za vse to je treba svobodnega obzorja, višin vladajočih zemlje in morja. Spoznanje naše zemlje in naroda, spoznanje naše žalostne preteklosti, nevesele sedanosti in velikih ciljev bodočnosti bo v nas rodilo pogum. Pojdimo s pesnikom po domovini, ki je »hodil po njej in pil iz nje prelesti in nje — bolešti« in pridružili se bomo radi grenkim romarjevim mislim: »Ne daj mi dočakati, da bi storil suženj suženjsko smrt. Moč mu dodeli, da raztrga te vezi — če treba, da umrje — naj umrje svoboden«.

To moč bomo predvsem črpali iz jugoslovanske misli, misli edinstva Bolgarov, Srbov, Hrvatov in Slovencev in velike bodočnosti svobodnega jugoslovanskega naroda. Ta misel mora postati del našega narodnega značaja, naše narodne volje, in to bo, čim vržemo raz sebe tujo skorjo, čim nam naših misli in dejanj ne bo več predpisoval — tujec.

Približno štirideseti rod so današnji Jugoslovenci, kar so se naselili v svojih sedanjih bivališčih. — Koliko teh rodov je res živelo svoje življenje? Jugoslovenci smo bili in smo še — mešča v rokah tujcev.

Iz tega suženjskega stanja jugoslovanskih plemen ni rešitve za kako posamezno plemo. Začasno morda in pod ceno, da so s tem izročena tuja plemena gotovi smrti. Tujec bi s tem

z našo pomočjo okrepil svoje vrste in popolna zmaga bi mu bila zasigurana, smrt vseh Jugoslovancev s tem zapečatenjena. Čim zahtevamo vsak zase svobodo, življenje in čim skuša doseči to svobodo vsako jugoslovansko pleme, Bolgari, Srbi, Hrvatje in Slovenci, na lastno pest, brez ozira na svoje plezemske brate ali celo proti njim, si s tem Jugoslovanci sami pripravljamo sužnost in narodno smrt za vse. Svobodo, neodvisnost, boljšo bodočnost si moremo Jugoslovanci priboriti le s složnim nastopom, s skupnim delom.

V znamenju dela za ta veliki cilj naše narodne bodočnosti se spominjamo zadnjega ustoličenja na Gospo svetem polju, v znamenju tihega in mirnega in vztrajnega dela, da čimprej pride čas, ko ne bo treba živeti ob samih spominih, ko bomo življenje v jugoslovanskih deželah res lahko imenovali življenje.

Posledica »Klica od Gospe svete«, trščanskih dogodaja i dr. bio je ljubljanski đački štrajk, kome slede hapšenja vođa jugoslovensko revolucionarno raspoloženih slovenačkih đaka, a prvi slovenački dobrovoljci prelaze u Srbiju.

Medutim je bio izvršen sarajevski atentat i došlo je do svetskoga rata, zbog kojeg je 7 decembra 1914 došlo u srpskoj narodnoj skupštini u Nišu do izjave srpske kraljevske vlade, koja je od naročito velikog značaja za slovenački deo našeg naroda, jer se u njoj u proglasima oficijelne kraljevine Srbije prvi puta spominju Slovenci. Kako se ovoj izjavi pripisuje suviše malo važnosti i kako je malo poznato, kako je došlo do toga, da se u njoj spominju i Slovenci, držim za potrebno, da se s njom malo više pozabavim.

7 decembra (24 novembra) 1914 g. srpska je vlada dala pred Narodnom skupštinom sledeću svečanu izjavu:¹⁰

»Uverena u poverenje narodne skupštine, dokle god svoje sile stavlja u službu velike stvari srpske države i srpsko-hrvatskog i slovenačkog plemena, vlada smatra za svoju prvu dužnost, da se beskrajnim poštovanjem pokloni pred svetlim žrtvama hrabro i voljno prinesenim na oltar otađzbine.

Uverena u rešenost celoga srpskoga naroda, da istraje u svetoj borbi za odbranu svoga svetoga ognjišta i slobode, vlada kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatak, da obezbedi uspešan svršetak ovog velikog vojevanja, koje je, u trenucima, kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobodenje i ujedinenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca.

Vlada će se truditi, da bude veran izraz te rešenosti narodne i ona će verna svojim moćnim i junačkim saveznicima, s poverenjem u budućnost čekati čas pobeđe.«

Ova je izjava bila prihvaćena od čitave skupštine burnim i oduševljenim pljeskom i povlađivanjem.¹¹ Ogromna je ova izjava za ondašnju malu Srbiju, koja je kao mali David zapretila ogromnom Golijatu. Iako Srbija sama toga nije izvela, već pomoću svojih velikih saveznika, ipak je moralna snaga ove izjave ogromna. Kad je bila pročitana u Narodnoj skupštini, odmah je i prevedena na razne jezike i poslata u središta savezničkih država.

Otkako je slovenačka zemlja došla pod vlast Bavarca Tasila i skoro iza toga (u VIII veku) pod franačku vlast pak sve do 1 decembra 1918 nema za

¹⁰ V. Novak, Antologija str. 707, br. 431.

¹¹ F. Šišić, Dokumenti str. 10

Slovence važnijeg dana, kao što je 7 decembar 1914. Kad je na ruskom i francuskom frontu grmalo na hiljade topova, kad je austrijska vojska besno bombardovala srpsku prestonicu Beograd te je austro-ugarska armada naskakivala Srbiju na Drini i Savi, onda je Srbija progovorila ime Slovenije. Tako je došlo ime Slovenaca i njihove zemlje prvi puta zvanično u međunarodni diplomatski svet, gde je bilo ranije skoro potpuno nepoznato. Mnogi diplomati počeli su u enciklopedijama da traže ime Slovenaca, da vide ko su oni i šta će taj politički Benjamin.

Velika i sudbonosna reč za Slovence bila je progovorena u malom Nišu, kojega su preplavile izbeglice iz severnih i zapadnih delova kraljevine, da je broj stanovnika u onim danima narastao na 200.000. Kao evropski diplomati, tako su i Srbijanci, koji u većini nisu imali pravih pojmova o Slovencima, ma da su od vremena na vreme što čitali o njima u novinama, počeli da se za Slovence interesuju. Ništa čudnovato onda nije bilo, kad su čak istaknutiji ljudi zamenjivali Slovence sa Slovacima¹² i da su čak srpski geografi početkom ovoga veka pisali Gerc mesto Gorica i Cili mesto Celje...

Ovom prilikom moram da podvučem, da se šira slovenačka politička javnost prilikom toga važnoga istorijskoga događaja uopšte nije ganula i da je još tri godine kasnije izjavljao »vođa slovenačkog naroda« dr. Ivan Šušteršič urbi et orbi, da neki član Jugoslovenskog Odbora, koji je bio

¹² God. 1912 uspelo je da su dva daka Slovenca bili primljeni kod Pašića. »Nemalo sta se začudila, ko ju je Pašić ogovorio: 'Vas dvojica ste Slovaci, studenti...'
 »Ne, mi smo Slovenci.«
 »Pa jest, znam ja to, Slovaci. Slovenci...« in okrenil je pogovor v dobrodošla gosta...» I. J. Kolar, Preporodovci. Kamnik 1930.

slovenački kum niškoj deklaraciji, nema nikakvog prava da govori i nastupa u ime Slovenaca.

Preostaje nama pitanje, kako je došlo do toga, da niška deklaracija od 7 decembra 1914 spominje i oslobođenje Slovenaca?

Prethodnik niške deklaracije je proklamacija srpske Vrhovne komande od 4 avgusta 1914, koja glasi:¹³

»Najveći i zakleti neprijatelj naše države i našega naroda iznenada i bez ikakvog razloga nasrnuo je besomučno na našu čast i na naš život. Austrija, taj nezajažljivi severni naš sused, već je nagomilila vojsku i učinila više pokušaja, da prede našu severnu granicu i da porobi našu divnu otadžbinu. Njoj kao da je bilo malo, što smo mi morali godinama mirno da slušamo jauke miliona naše braće, koji su do nas dopirali iz Bosne i Hercegovine, iz Banata i Bačke, iz Hrvatske, Slavonije, Srema i sa našega mora, kršne Dalmacije. Sada je zatražila najviše, traži našu glavu, našu nezavisnost, život i čast Srbije.«

Kako vidimo su u toj proklamaciji, koja je značila vanjsko politički program i ratni cilj kraljevine Srbije, i koju je telegraf razneo po čitavoj zemlji, nabrojene sve srbohrvatske jugoslovenske pokrajine u Austro-Ugarskoj, a ni jedna od sedam slovenačkih.

Što je značio taj program za Slovence? Značio je za njih sigurnu političku smrt, jer bi bili ili ostali u Austriji ili bi ih podelili Italijani i Mađari. Pored dnevnih zapovesti svih vojnih komanda, od Vrhovne do četne, saopštavali su ovu slovenačku smrt i ogromni plakati, nalepljeni po čitavom Nišu. Sa tih plakata sjajilo se u zlatnu budućnost samo srpsko i hrvat-

¹³ V. Novak, Antologija str. 706, br. 430.

sko ime. Niko u niškoj javnosti od toga nije pravio pitanja, čak nijedne novine se ovom prilikom nisu setile Slovenaca. Prirodno bi bilo, da kad se već nije setio Niš, da progovore Ljubljana i Zagreb; a od nikud nikakvog glasa.

U to kritičko doba opet se pojavi* dr. Niko Županić, za kojega je sa pravom kazao Josip Rajsner, bivši narodni poslanik, na skupu jugoslovenskih naprednih akademskih starešina god. 1932, da je bio takoreći »poslanik neoslobodene Slovenije kod srbijanske vlade«.

On je treći dan posle odbivenog austro-ugarskog ultimata napustio Beograd i došao u Niš, gde je budno pratio događaje, naročito akcije srpske vlade. Kad je jednog dana rano u Nišu čitao veliki plakat sa proglasom Vrhovne komande, koji je, naravno bio sastavljen u sporazumu sa vladom, zamaglile su mu se oči, jer je mislio, da je došao kraj jugoslovenskom idealu, njegovom idejnom jugoslovenskom carstvu, videći da Slovenci nisu spomenuti u oslobodilačkom programu. Sam bez sretstava i bez veza sa svojom užom domovinom, nije znao, kako treba da nastupi. Konačno se je rešio za što bržu akciju, jer je postojala opasnost, da proklamaciju izrabi italijanska diplomacija, koja je i za slučaj neutralnosti tražila od Austrije izvesne delove slovenačke zemlje.

Na rođendan cara Franje Josifa, 18 avgusta 1914, uputio se Županić u niško okružno načelstvo i pokucao na kabinet g. Nikole P. Pašića, srpskog ministra inostranih dela. Gospodin Pa-

šić ga nije primio, već mu je putem svog sekretara saopštio, da je još prerano razgovarati o Slovencima. Uvređen i razočaran napustio je ministarstvo i razmišljao o nadaljnim koracima, koje treba da učini.

Najpre se je prijavio ruskom poslaniku, koji ga je primio, više od jednog sata pažljivo saslušao i obećao mu svojo pomoć u stvari Slovenaca. Iz ruskog poslanstva uputio se **Ljubi Jovanoviću**, tadanjem ministru prosvete, koji je bio profesor univerziteta i član Srpske akademije nauka. Županić je mislio, da će L. Jovanović kao istoričar najbolje poznavati slovenačku prošlost i da će kao idealista podupreti njegovu akciju za prijam Slovenaca u program oslobođenja zajedno sa Srbima i Hrvatima. Žalio mu se, kako je proglas Vrhovne komande izostavio Slovence iz programa oslobođenja i ujedinjenja i molio ga, da se ovo prvom zgodnom prilikom ispravi. Ljuba Jovanović pravio se, ko da Županić proglasa nije dobro pročitao i uveravao ga, da je sve u redu, zbog čega neka mirno čeka dan pobeđe. Županić nije hteo da popusti i uveravao ga, da stvar nije takva, kao što kaže g. Jovanović. Nije ga mogao uveriti, dok mu nije iz štamparije doneo primerak proglasa. Tek via facti je Ljuba Jovanović priznao veliki nedostatak ovoga državnoga akta. Županić je Jovanoviću i dokazao, da ovaj program iz osnove negira jugoslovensku akciju i ostvarenje Jugoslavije, jer bi prema rečima proglasa moglo doći samo do osnivanja Velike Srbije ili Srbohrvatije. Posle toga Ljuba Jovanović smirio je Županića i obećao mu svoju pomoć.

Jer je Županić znao, da će ga još najbolje razumeti istoričari i geografi, obratio se na staroga državnika Stojana Novakovića i njegovog kuma, akademika Ljubu Kovačevića. Njima

* Narodna Enciklopedija, IV, Zagreb 1929. Str. 153: „Kao dobrovoljac na vojnoj dužnosti u Nišu (1914) pripremao je Županić, sporazumno sa srpskom vladom, akciju za oslobođenje i prisajedinjenje Slovenaca Njegovim nastojanjem ušli su Slovenci u vladinu deklaraciju u Nišu.“

je Županič na osnovu istorije i statistike dokazao, da je slovenačka teritorija kompaktna, da Slovenci nisu nesvesna austrijska raja, već da stoje kulturno i ekonomsko visoko i da bi bila ogromna šteta za Jugoslovenstvo, kad bi iščeznuli. Kad je tvrdio, da ima samo u južnoj Štajerskoj i Prekomurju više od pola milijuna Slovenaca, obojica su se čudili, jer jima tamošnje prilike nisu bile dovoljno poznate. Stojan Novaković je Županića više puta gostoljubivo zvao zbog informacija te se kod srpske vlade i zauzimaao za stvar Slovenaca. Jednako je posećivao i bivša ministra Voju Veljkovića i Stojana Protića, koja je uveravao o potrebi prijema Slovenaca u srpski oslobodilački program. Razume se, da je Županič našao i u Jovanu Cvijiću i Pavlu Popoviću verne slušaocce i potpomagače ideje.

Srećom nalazio se u Nišu kao pomoćnik ministra inostranih dela, kasniji naš poslanik u Londonu, g. Joca Jovanović, koji je jugoslovensku stvar dobro razumeo i voleo. Sa njime se je Županič često sastajao i dao mu kratak ocrtno rasprostranosti, kulture i statistike Slovenaca. Taj je bio preveden na francuski i engleski i predat diplomatskim funkcionarima, koji su odlazili u Pariz, London, Petrograd i Ameriku. Joca Jovanović je brzo uvideo potrebu, da se i Slovenci prime u zajednički program oslobođenja i ujedinjenja. On je i ono veče pred sastanak Narodne skupštine odlučio sudbinu Slovenaca u prvoj fazi njezinog razvoja. Zajedno sa svojim sekretarom Milanom Gavrilovićem uticao je na Pašića, koji je i naredio, da se prime Slovenci u deklaraciju i da se u zvaničnim izjavama naglašava jugoslovensko ime. Razume se, da su Županiću pomogli i srpski novinari i drugi javni radnici, od kojih su se naročito istakli gospoda od redakcije

»Politike«, direktor »Novosti« poč. Savčić i njegov prijatelj Milan Mitič, jeromonah kaleničkog manastira. Slednji je prema Županićevim uputstvima napisao niz članaka o Slovencima, među ostalim i onaj čuveni članak »Jedan presto, koji čeka«, naime vojvodski presto na Gosposvetskom polju, na koji treba da sedne Petar I Karađorđević. Više članaka napisao je i slovenački dobrovoljac »preporodaš« V. Fabjančić.

Niškom deklaracijom od 7 decembra 1914 god. bili su utvrđeni novi putevi vanjske politike kraljevine Srbije i samo na osnovi toga programa mogao se je skoro za tim formirati Jugoslovenski Odbor u Londonu. Zato je i Županič skoro iza vladine deklaracije napustio Niš te otišao preko Soluna i Atine u Rim, gde su počeli da se skupljaju kasniji članovi Jugoslovenskog Odbora.

*

Od važnijih dokumenata o narodnom jedinstvu iz vremena akcija Jugoslovenskog Odbora mogla bi se spomenuti i pozdravna depeša, poslata predsedniku Sjedinjenih američkih država Wilsonu sa protiaustrijskog zbora američkih Slovenaca u Clevelandu, održanom 28 aprila 1916. Depeša glasi u originalu:¹⁴

»Woodrow Wilson, President of United States, Washington, D. C.

We, the Slovenians of Cleveland and vicinity, gathered together in a national meeting, April 28 th, 1916, realize that in view of the present conditions existing between the United States and the German empire, it is our patriotic duty as good American Citizens, to pronounce our unlimited loyalty to the Constitution and Laws of

¹⁴ Slovenija vstani! Govor dr. N. Županića pred Slovenci v Clevelandu 28. aprila 1916. Cleveland, Ohio. 1916. Str. VIII—IX.

the United States; and we express our loyalty and our sincere thanks to the president, Woodrow Wilson, for his noble defense of humanity, honor and the welfare of American Citizens. We express also our heartfelt gratitude to those fighting for real democracy and the freedom of small and oppressed nations, and we thank noble France and her allies, as we see in their victory the liberation of our brethren suffering under the inhuman Austro-Hungarian rule, from which tyranny we fled across the ocean to the land of golden liberty.

United by ties of blood, language and suffering with the Croats and Serbians, we feel the sacrifices and sorrows of Serbia as our own suffering, and we hope from the bottom of our hearts for the liberation and union of our nation in one independent and democratic State of Jugoslavia.

Ova depeša, na koju je Vilson i odgovorio, važna je zbog toga, što s njom — u koliko mi je poznato — američki Slovenci sami prvi put opozoravaju predsednika Sjedinjenih američkih država na postojeći problem jugoslovenskog narodnog jedinstva. Treba da se podvuče, da je to bilo u vreme neposredno posle neprijateljske okupacije Srbije, u vreme, kad je bila Amerika još neutralna i kad su tamo još u svim većim varošima postojali austrijski konzulati, zbog čega je bilo opasno raditi protivu Avustrije. Poznato je, kako su austrijski plaćenici u Jolietu i St. Louisu na Misuru organizovali napad na život N. Županića, predstavnika Jugoslovenskog Odbora u Americi.

O majskoj deklaraciji Jugoslovenskog Kluba kaže gosp. profesor ovo:

»Sve snažnijoj i pobedonosnijoj reči srpskog oružja i junaštva dode smeona izjava poslanika Jugoslovenskog Kluba u bečkom Carevinskom Veću (30 maja 1917)...«¹⁵

Time je o majskoj deklaraciji, o kojoj se je već mnogo diskutovalo, naročito god. 1927 prilikom njezine desetogodišnjice, a diskutuje se i danas, vrlo malo kazano. Trebalo bi ju kritički osvetliti sa sviju strana i istorijskom istinom utvrditi, u koliko je ona pokretu za ostvarenje jugoslovenske misli i narodnog jedinstva sviju Jugoslovena koristila, a u koliko škodila. Dalje bi trebalo utvrditi u koliko je na članove Jugoslovenskog Kluba uticala »sve snažnija i pobedonosnija reč srpskog oružja i junaštva«, t. j. momenat, kad je trula zgrada Austro-Ugarske monarhije već počela da se ljulja, da je došlo do »smeone izjave poslanika Jugoslovenskog Kluba«, kao i to, koji od potpisnika ove deklaracije su shvatili reči »državno tijelo pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije«¹⁶ doslovno, a koji su te reči držali samo za masku, pod kojom se kriju naše davne težnje za ostvarenjem istinite Jugoslavije. Da su onda bila mišljenja razdvojena, pričaju mnogi raniji, a i kasniji događaji. Što se tiče koristi i štete, koju je majska deklaracija donela jugoslovenskom pokretu, sigurno je ovo: Koristila je u toliko, u koliko je u širokim masama austrijskih Jugoslovena probudila i ojačala svest narodnog jedinstva i u koliko se je moglo s njom u inostranstvu dokazivati, kako duboko je kod austrijskih Jugoslovena prodro princip samoodređenja naroda. Škodila pak je, što su ju mnogi austrofilski političari u savezničkim državama, naročito u Engleskoj i u Vatikanu, upotrebljavali

¹⁵ V. Novak, Antologija str. LVI.

¹⁶ Majska deklaracija nalazi se u „Antologiji“ na str. 751.

kao dokaz, da nije glavni uslov za ostvarenje jugoslovenske misli da se Austro-Ugarska monarhija razbije, već da se reorganizuje, što žele austrijski Jugosloveni sami time, da stvore samostalno državno telo pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije. Ovako tumačenje majske deklaracije silno je ometalo rad Jugoslovenskog Odbora i čak je izgledalo, da će ova jedino pravilna akcija propasti.

Zanimljivo je kako je Jugoslovenska socijalno demokratska stranka gledala na majsku deklaraciju. O Božiću 1917 god. održan je X redoviti zbor stranke i tom prilikom je dr. **Henrik Tuma**, govoreći o majskoj deklaraciji, kazao:

»To važno politično idejo (naime ideju narodnog jedinstva) je izreklo razredno organizirano delavstvo Jug. soc. dem. stranke že l. 1909. ob pravem času (= pre rata) na pravem kraju in v pravi obliki ob polni indiferentnosti vse južnoslovenske javnosti.«¹⁷

Jugoslovenskom Sokolstvu kao najjačem propagatoru jugoslovenske misli i odlučnom čuvaru narodnog jedinstva, narcčito posle svetskoga rata, autor »Antologije« posvetio je mnogo pažnje i objavio više značajnih dokumenata. Hteo bi samo još da opozorim na jedan vrlo važan dokument sokolskog Jugoslovenstva. U članku »U spomen brata Oraženak«¹⁸ piše dr. **Laza Popović** o svojim sastancima sa dr. **Ivanom Oraženom** prve godine posle Oslobođenja:

»Tok misli naših: Jugoslovenstvo je kao ideja gotova, to su izvršili naši

dedovi; mi deca, unuci, praunuci, sa našim vrlinama i manama, preuzevši celo nasledstvo, ponašaćemo se različit; jedni — manja grupa — izabrani, kako god hoćete da se nazovu, to su čisti Jugosloveni, oni su se oslobodili svega, što razdvaja u biti, misle na ono, što je od koristi celini Jugoslovenstva, rade ono, što donosi koristi celini Jugoslovenstva, vole ono, što je zajednički jugoslovensko; i sve to je iskreno, istinito, duboko. Onda dolaze sve veće grupe, i sve manje jugoslovenske; i sve se završava u najvećoj grupi, u jednoj maglovitoj, neopredeljenoj, labilnoj masi, što kao debeo sloj čini kraj; ovaj je najmutniji, i glavno bi bilo poraditi, da se slegne, staloži, smiri u jedan stabilan odnošaj, kao kamen kad potone i legne za veća vremena na dno; napred, tamo gore, u onom najčistijem, gornjem, manjem delu, koji je čisto jugoslovenski, tamo je i Jugoslovensko Sokolstvo, koga vodi i reprezentuje Oražen; ono je kao neka jezgra spremanja snage, da se Jugoslovenstvo održi, da se Jugoslovenstvo kao fakat odmah sprovede integralno, i da se odatle dalje razvijaju izdanci pravca jaćeg, svetlijeg, boljeg jugoslovenskog napredovanja...

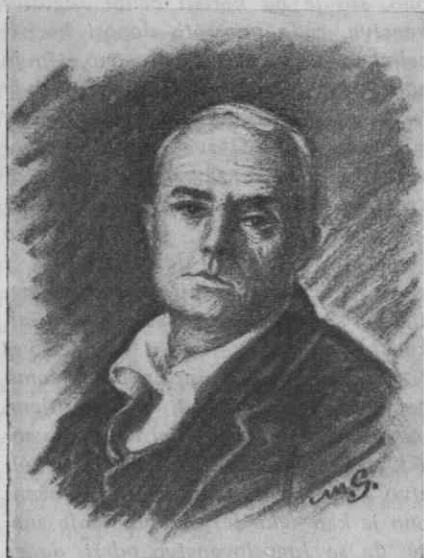
Takav je bio tok misli naših. Zašto smo mi o tome tako mislili, kojim razlogom i pravom, baš mi?! To je bila devetnaesta godina slavna, gde je Sokolstvo izgledalo četom zatočnika, koja ima da razlupa vrata na putu iz mraka u svetlost. Ne odmor, nego pokretanje u slobodi i u još veću slobodu, to smo hteli: i za to da sve učinimo, da sve damo, štogod imamo i možemo. Zato smo tako mislili...

Cela konstrukcija Jugoslovenskog Sokolstva bila nam je gotova, sazdana. Znali smo do najmanjih sitnica, što hoćemo i kako će da izgleda. A naj-

¹⁷ Drag. Lončar, Politično življenje Slovencev, Ljubljana 1921. Str. 111.

¹⁸ Spomenica o I. jugosl. vsesokolskem zletu v Ljubljani 1922, Ljubljana 1923. Str. 9—12. Vidi također: V. Bučar, Dr. Ivan Oražen. Ljubljana 1931. Str. 22—25.

jače udarali i kovali smo oko jezgre Jugoslovenskog Sokolstva, a ta je jezgra: svršeno i totalno sprovedeno jedinstvo, sakovano jedinstvo sa tri dela od pre devetnaeste godine. Znali smo, da je oklavanje greh, da mana defekat,

Dr. Laza Popović.

da je svaki izgubljen časak udaljevanje od moći, da se stvar svrši kako treba. Sve je išlo složno, sporazumno, upravo smo se izmenjavali u gradnju naše kule sokolske i njenih bedema...

Tako smo došli dotle, da smo smatrali kao najbitniji atribut i karakteristiku Jugoslovenskog Sokolstva — ako će da bude jugoslovenski — bezobzirno i do kraja sprovedeno jedinstvo, spolja i unutra. Bez toga jedinstva spolja i unutra mi smo Jugoslovensko Sokolstvo negirali, ako je trebalo da bude, bilo nas je od njega stid, ako bi u njemu morali živeti, mi mu ne bi verovali, ne bi verovali!...

U tome jedinstvu Jugoslovenskog Sokolstva videli smo kao važan faktor

jedan sokolski jezik. Dobro zapamtite, sestre i braćo, ne jednu nomenklaturu i terminologiju sokolsku, nego jedan i isti sokolski jezik za sva tri integritetna dela. Živi jezik, kojim se misli, oseća i radi i govori u Jugoslovenskom Sokolstvu, i kojim s piše. Bez jednog jezika ne može da bude jedinstvo sokolskoga, i ako je bez toga onda je u tom jedinstvu utkana i sakrivena jedna laž!...

Ne treba samo da mislite, da su nama teškoće bile nepoznate, da smo mi bili pijani, slepi, ludi i siloviti ljudi — učinili bi nam time nepravdu. Ali za taj gornji, prozirni, bistri sloj najčišćega Jugoslovenstva, za tu jezgru Jugoslovenstva, za tu četvrt sokolsku, mislili smo, da nije teško što mi zahtevamo i tražimo. Baš zato, da se olakša razvoj i put celokupnoj masi narodnoj, da joj se dadu primeri, da se spremne uslovi preobražaja, kada će sve, iz čega se Jugoslavija sagradila, i biti potpuno jugoslovensko...

Taj jedan jezik sokolski trebao je da bude srpsko-hrvatski. Tako smo mi sanjali, tako smo mi mislili, tako smo verovali i tako smo hteli. I ta je naša ideja dovršavala i zaokružavala okvir Jugoslovenskog Sokolstva, čiji smo službe i radnici bili. U bit Jugoslovenskog Sokolstva računali smo jedan jezik sokolski, govoren i pisan, jezik srpsko-hrvatski. To smo mi hteli već u Mariboru da na skupštini iznesemo, i da izradimo načine i metodu, kako da se to u Jugoslovenskom Sokolstvu praktično i do kraja sprovede i ostvari! —

Govorilo se i onda o sokolskoj politici. Znali smo mi to! Držali smo, da sokolska politika ne sme da ima diplomatisanija i zavijanija, držali smo da sokolska politika mora biti slobodna i slobodarska, maksimalna u postavljanju načela i sprovođenju njihovom, i držali smo, da sokolska politika mora

biči apsolutno i totalno jugoslovenska, te da kod toga ne sme ni po kojem obziru zavisiti ni od koga, ni od koje strane, ni trunkel! Po našem mišljenju je Jugoslovensko Sokolstvo moralo da bude čuvarom, braniteljem i zaštitnikom jugoslovenskog jedinstva (kao preteče slovenskog jedinstva) i jugoslovenske istine, pa makar nasuprot svemu i svima što su na smetnji. Bez te istine videli smo jugoslovenski život famo gnjio, propao! U tu istinu jugoslovensku za Sokolstvo je bio fundamentom jedan jezik i to srpsko-hrvatski. To mora odmah jasno, bezobzirno i čisto da se rekne i istakne, da se u pravcu prema svetlosti iskorači i istupi što se dalje može. Jer će da dođe vreme reakcije i puzanja, i naši putevi u svetlost biće za duže vreme zavijeni u tamu, i naše mlade sestre i braća neće sve tako videti lepo i jasno i istinito kao sada...»

Svršavam svoje kritičke primedbe dr. V. Novakovej Antologiji jugoslovenske misli i narodnog jedinstva. Kod svijju nedostataka moram ipak priznati, da je uvaženi gospodin profesor uložio u svoje delo mnogo truda i vremena i nadam se, da će, ako dođe do drugog izdanja, isto popuniti i opremiti kritičnim uvodom. Moraće da izostavi »misli« svih onih, koji nisu bili ni preteče, ne vesnici a još manje stvariooci Jugoslavije, jer isticanjem malenkosti potiskuju se u pozadinu važniji događaji i istoričar može zbog toga da izgubi crveni konac procesa našeg oslobođenja i ujedinjenja. Isticanje malenih događaja krivo je, što se danas sve više i više pojavljuju sitni ljudi, koji traže neke naročito privilegovane položaje u našoj državi, tvrdeći da su oni pravi Jugosloveni, a u dokaz svojih zasluga za Jugoslovenstvo naročito naglašavaju važnost sitnih događaja. Došlo je čak tako da-

leko, da se ti sitni ljudi, među kojima ih ima mnogo sa vrlo sumnjivom nacionalnom prošlošću, organizuju u grupe, koje svima prete i to samo s namerom, da oni mogu što pre da dodu na razna visoka ili unosna mesta.

Malo veću pažnju moraće gospodin profesor da posveti jugoslovenskom pokretu kod Slovenaca, jer su i oni, iako maleni po broju mnogo doprineli ostvarenju jugoslovenske misli i narodnog jedinstva. Pošto je autor »Antologije« izostavio puno vrlo važnih događaja i osoba¹⁹ iz jugoslovenskog pokreta kod Slovenaca, što sumnjam, da je uradio »zbog obimnosti prikupljenog materijala«, rešio sam, da napišem kritične primedbe »Antologiji« i time da skrenem pažnju na glavne nedostatke.

Nadam se, da će »Antologija« naići na odziv, kakav ga ona želi i da će skoro doći do drugog, posve ispravljenog (i u pogledu pogrešaka u slovenačkim tekstovima!) i popunjenog izdanja, što će biti svim iskrenim Jugoslovenima u ponos, a istorijskoj nauci u korist.

Vekoslav Bučar.

Kako so kopali v Stehanji vasi pri št. Lovrencu na Dol. zaklad.

Dobro uro hoda od št. Lovrenca je podružnica povišanja sv. Križa v Stehanji vasi. Cerkvica je, kolikor se da dognati, najstarejša v tukajšnji župniji, saj ima zunaj cerkve na strani proti vasi na steni gotsko letnico 1449 in tudi gotski prezbiterij. Pod cerkvijo vodi pot v vaš in pod to potjo je dolinica, ki ji pravijo Anžlova dolina. Tik ob poti v tej dolinici pa stoji star opuščeni čebelnjak. In pod tem čebelnjakom pa je, kakor pripoveduje stara

¹⁹ N. pr. dr. Niku Županića, kojega spominju skoro svi noviji istoričari i državnici, čak i Masaryk i Beneš u svojim memorailma, kao i M Pavlova u svojoj knjizi o Jugoslovenskom Odboru